

הקשיבי לי, עברית

מצרפתית: רמה איילון

אל מול המבוי הסתום הנוכחי, אני מוצא את עצמי חולם שתאמצי
לעצמך מעט מהרוח הגלותית המבוזה הזאת, או למצער שמילותייך,
בשימושן הצבאי, ירוכבו על ידי מאות השנים של שימוש רוחני בהן.
כמו בידיש, אחותך.

1.

נוכח תעלומה הנשגבת מפינתו, הצרפתי יכול לבחור בין שני ניבים: "זו סינית בשבילי" או "זו עברית בשבילי". איני יודע מה הקנה לך את המעמד הזה של זרה קיצונית. ככל שהדברים נוגעים לסין, זה ברור למדי: המרחק ממנה נאמד באלפי קילומטרים, והעניין בסינים ובשפתם התעורר לפני כמה מאות שנים לכל היותר. אבל את? הרי לא יצאת מאירופה באלפיים השנים האחרונות. אמנם נזנחת לאנחות במשך זמן רב, שכן נקשרת ביהודים כופרים ורוצחי אל, אך בה במידה התגלית מחדש שוב ושוב ונחקרת ככלי קיבול של הדיבר האלוהי.

תהא אשר תהא ההצדקה של זרותך בדמיון הצרפתי, שנים רבות הרגשתי צרפתי בכל מאודי מן הבחינה הזאת. היית עבורי אטומה כחומה. בקיץ 2005 ביקרתי בסין ומיד אחר כך בישראל. אני זוכר טיול לשכונת מאה שערים בירושלים. הרגשתי באופן חד מאוד שמרחק אינסופי מפריד ביני לבין תושביה, גדול אף יותר מזה שהרגשתי ברחובות בייג'ין. כמה חודשים קודם לכן התחלתי לגלות עניין באחותך הקטנה, היידיש.

למשפחתי, משפחה של יהודים מתבוללים, לא היו קשרים רבים עם ישראל, ארץ שאבי, אף שהרבה לטייל בעולם, לא ביקר בה לפני שנתו הארבעים. הדודנים שדיברו בך היו רחוקים. אמנם היו המפגשים בהרים השווייצריים, שבהם הדודניות, דווקא על שום ריחוקן, הפליאו להצית פנטזיות נעורים בלבבותינו המתבגרים. שרנו להן את שירייך, שאותם למדנו בעל פה בנסיעות משפחתיות ארוכות במכונית, אך מאמצינו לשאת חן

בעיניהן לא צלחו. מה שהיה אמור לקרב אותנו, סופו שפער את התהום שהפרידה בינינו. פצחתי ב"אלי, אלי, שלא יגמר לעולם", משוכנע שהמנגינה תשכנע אותן ברומנטיקה וברגישות שלי, ואילו הן מחו נחרצות על חילול שיר האבל במשעולי האלפים. בביקוריי הראשונים בישראל, בנעוריי ובשנות העשרים שלי, לא נזקקתי לך. אני, שבאתי מארץ אחידת שפה באופן בלתי מעורער, נדהמתי מהנדיבות שבה חלקת את המרחב הציבורי עם האנגלית, הערבית והרוסית. חיפשתי נופים, תחושות, פגישות. בביקורים האלה לא היה דבר מהחיפוש אחר מרכז שאבד או שורשים; אדרבה, הם ביטאו רצון להרים עוגן. לא היה מראה יפה יותר ממרחבי הנגב שהשתרעו עד קצה האופק. מדינת ישראל, שאותה ניסו למכור לי כארצי־שלי, הייתה שובת לב. אבל היה דבר־מה חשוב באופן שבו ניסו למכור לי אותה.

באתי אלייך ברצינות באמצעות אחותך הקטנה, היידיש. מפני שזו נדמתה לי פשוטה ונגישה, לעומתך. היידיש, עם הבסיס הגרמאני שלה, הייתה אירופית יותר. היא כבשה אותי מיד והייתה לך מליצת יושר. מה שמקרב ביניכם בעיני רוחי הוא פחות המילים שיש לכן במשותף, אלא המודעות הנוקבת לכך שאתן קשורות זו לזו בעבותות של מאות שנות שותפות גורל, ושפרידתכן לאחרונה, אותו סכסוך של רצח אחות, אינה אלא תקלה בהיסטוריה, אי־הבנה פשוטה.

אחותך הקטנה לא נכללה על ידי כל אותם קשרים דתיים ולאומיים ומשא היסטורי סמלי שמצרים את צעדייך. אני יכול לראות אותך מכאן מזעיפה פנים. בישראל, אחותך היא שנושאת על גבה את נטל ההיסטוריה, היא שמתקשרת לדלות ולחוסר הישע של יהודי פולין ורוסיה, לחשכת הקהילות הסגורות בתוך עצמן, לייאוש מעבר הרצוף במעשי טבח שלא נתקלו בשום התנגדות. אל תגידי לי שאת מאמינה לגיבוב השטויות הזה. את יודעת כמה יפה הייתה אחותך, כמה יפה היא היום. לא רצית, או שמא לא יכולת, לחלוק אתה את הזירה. לכן הלבנת את פניה והדפת אותה החוצה.

כשגיליתי את אחותך הקטנה היא גרה בפריז, לא רחוק מפלאס דה לה רפובליק, בספרייה צנועת ממדים אך מתנאה בארבעים אלף ספרים. היא נחבאה אל הכלים אך שפעה קסם, בייחוד בפיו של מורה אשר דר בה במלוא מובן המילה. בילדותי מעולם לא שמעתי אותה באמת. מילה אחת מבליחה בזיכרוני: אמא נהגה להגיד לי להפסיק "לנאשר" (לנשנש), כשהייתי מסתער על ארון הממתקים החלבי אחרי שהמתנתי כנהוג שלוש שעות אחרי הארוחה הבשרית – שריד נדיר של קיום מצוות בחיי יום־יום שהמסורת היהודית אינה טבועה בהם במיוחד. במשפחה שלי, השמירה על הגזרה היא המצווה התרי"ד במספר (שגם אותה לא תמיד מקפידים למלא).

מעולם לא שמעתי את אחותך הקטנה, אף כי סבתי, שאת עשרים שנותיה האחרונות חייתה בשכנות לנו, דיברה אותה באופן שוטף (הדבר נודע לי רק כשהתחלתי בעצמי לשלוט בה). השפה הזאת כאילו התנדפה. כשפתחתי את דלתות הספרייה שלי פלאס דה לה רפובליק, נפלתי כמו אליס לתוך פיתול של המרחב־זמן. את מה שמצאתי שם לא אפרט כאן, שכן ענייננו הוא את, לא אחותך. אבל ברצוני להזכיר תקופה ומקום שבהם חלקתן אותן תשוקות. אחותך ידעה אז את אביב עלומיה. היא פרחת תחת השמש של איטליה (ומי לא יפרח בארץ הזאת?). הזמנים ההם מאירים את אופייך באור מקורי.

האחות שאת אוהבת היום להציג כקשישה עטוית סחבות, שמוכרת צנוניות בכיכר השוק של איזו שטעטל פולנית, הייתה למעשה צעירה בימים לפני מאה שנים, בוורשה ובקייב. וצעירה שבעתיים ארבע מאות שנה קודם לכן, בגטו של ונציה. את ודאי זוכרת. עבורך זה כמו אתמול. שתיכן יחד פלרטטתן עם ענקי המשוררים האיטלקים, דנטה ואריוסטו, ובמקום שתתחרו על האהבות המשותפות, עודדתן והמרצתן זו את זו. אחותך הקטנה בחנה את כוחה החדש בחירות מוחלטת ברומני אבירים, בסאטירות ובשירה הומוריסטית. ואילו את יצרת יצירות מקוריות שהזדהו בחיותן, מכנסת תחת כנפייך את ניסיון ילדותך המקראית ובגרותך האנדלוסית. סיפורייך היו ליריים, אפיים או ארוטיים. לשת את פסוקי הקודש למען תכליות חדשות ולא פעם חילוניות גמורות. אך אם להתוודות בפנייך, אמנם אני מעריץ את מפגני הכוח של סופרייך עתירי הזיכרון, שחיברו אלפי טורי שיר בהסתמכם על מובאות תנ"כיות, אך אין יפה ומפעימה ממך בעיניי כאשר את דומה לאחותך, כאשר ההווה של הכתיבה שלך גובר על העבר של הזיכרון, כאשר מקום היצירה ספוג בך עד תום. כך הדבר בשירי אהבה מסוימים של עמנואל הרומי, מחבר הסונטות הראשון בשפה שאיננה איטלקית. כאשר הוא משורר על היעלמותה של אהובתו, הוא חודר ב־dolce stil novo ("הסגנון הענוג החדש"). האהובה חודרת לתוך המוות וממתיקה אותו, ואת, את חדורה באיטלקית עד כדי כך שהמוות, שהוא על פי רוב ממין זכר, נעשה לנשי:

עש בעבורך אהבה המותה	Mon étoile, en ton nom, je veux aimer la mort.
מה מתקה מיום אשר בך דבקה	Comme elle est douce enfin depuis qu'elle colle à toi,
מה נפלאה מות בעש התגברה	Comme elle est merveilleuse unie à mon étoile.

לא התמותה מעלתך מתה	Le trépas ne t'a pas de ta hauteur fait choir,
אך התמותה היא במתקך מתקה	C'est le trépas qui a hérité ta douceur,
על-צוף ויערת הדבש התגברה	Plus douce que le miel et plus que le nectar.

כדאי לך לדעת מה יש לך במשותף עם אחותך הקטנה. כמוה את פרי נדודים ומפגשים. אולם יש בך משהו שבאחותך אין: הקשר הבלתי נפרד למהות היהדות. בדומה לשכבות הגיאולוגיות הקדומות ביותר, שבסופו של דבר בוקעות לקראת המפגש בין לוחות טקטוניים, את מסוגלת לרבוץ זמן רב במעמקי של היהודי הגלותי, עד שטלטלה זהותית או תנועת סחף איטית יעלו אותך אל פני השטח.

2.

תמיד היית נוכחת, מבעד למילים, מבעד לתפילות ולשירים, באותיות דפוס וכתב. במרחב שבו הצרפתית הייתה בעלת המשמעות היחידה ואמצעי התקשורת היחיד, את היית נוכחת בבית הכנסת שביקרנו בו כעשר פעמים בשנה, בארוחות ליל שבת ומדי ערב, לפני השינה, כאשר ההורים, לרוב פה אחד, מיללו "שמע ישראל" לפני שכיבו את האורות. משמעות

לא הייתה לה, רק מיילים מפוענחות, מפוזמות. אבי גמגם אותך, נכשל בלשונו בכל משפט. הוא לא הבין אותך יותר ממני. לא התפלאתי לראות את האיש שניחן בסמכותיות כה תקיפה, לעיתים מבחילה, קורא מתוך גישוש, כגרועים בתלמידי כיתתי נוכח טקסט חדש בצרפתית. כי היית קשה וזרה. מולך, גם המבוגרים התיילדו ונעשו מעט גמלוניים, נבוכים. את היית נחלתם של כמה יודעי ח"ן – הרבנים, שתפקידם היה מוגבל מאוד, וכך גם סמכותם. שני שלישים מהכללים שהכתבו איבדו כל משמעות בבית. הם לימדו לקרוא ולכתוב בך, וגם לשיר, מוכנית, בצורה של תפילות. הם לא סיפקו לנו את הכלים הנחוצים כדי להבין. זה היה משני. "נעשה ונשמע" היה אחד הביטויים הראשונים שלמדתי בך. ובכל זאת כמעט שלא מילאנו את מצוותיך.

הסמכות שלך הייתה סמלית, לא מעשית. האיסור היחיד שטבע בי חותם, כאמור, נאמר במילים שאינן שייכות לך: "מילכיק" ו"פליישק": מיילים הלקוחות מיהדות אלום, שניחתו כקופיץ כל אימת שתשוקה לשוקולד או ליוגורט אחזה בנו מוקדם מדי אחרי ארוחה בשרית (אה! הרגעים שעברו עלינו במניית הדקות מול ארון הביסקוויטים הסגור עד ששלוש השעות חלפו סוף-סוף!). בעצם לא. היה איסור אחר, כבד יותר אם כי לא פחות שרירותי, שריחף מעל ילדוּתִי כמו ענן מאיים: "לא תישא לאישה גויה". איזה בלבול נטע הדיבר הזה בראשו של ילד בן שבע, שגדל בעיירות של צפון צרפת ושמשפחתו הייתה היהודייה היחידה בהן, או קרוב לכך! ואיזה בלבול הוא התעתד לחולל בחייו כגבר צעיר. גם במישור הזה נועד לאחותך הקטנה תפקיד מכריע יותר מאשר לך. כשנסעתי לתל-אביב בתקווה לפגוש באחת מדוברותיך כדי להפיג את בדידותי ועשור של עימותים משפחתיים, מצאתי בה את אשתי לעתיד, רוסייה יפה שלא דוברת אותך, אך מכירה די והותר יידיש כדי להיות "שיקסה" אמיתית.

בסיכומי של דבר נכחת בחיינו כדי לשאת מסר אחד, בעל אלף ואחת נטיות: "אנחנו יהודים". לא משנה מה אמרת – השתייכת למציאות עשויה מקשה אחת, שמובנה חרג מאתנו. היהדות הייתה שולית מאוד ומהותית כאחד. שגרת חיינו לא הייתה שונה במאומה מזו של חברינו הנוצרים או האתאיסטים. אך למרות הכול ידענו שאנחנו שונים. היה עלינו להתגאות בעובדה זו ולהסתיר אותה. שכן, כיאה לאשכנזים טובים, ראינו את העולם כמקום שורץ אנטישמים הנכונים לדחות, להוקיע ואף לתקוף אותנו. בבית הספר היינו אלרגיים לבשר חזיר וארנב ולפירות ים. מסופקני אם הרפואה נתקלה במקרים כה רבים של אלרגיות סלקטיביות כל כך.

לא היה לך מונופול על המסמן "יהודי", על אותו מסר בסיסי שנועד לשימוש פנימי. שמי הדתי, ליימץ בן יצחק (אני לא סגור על האיות שלו), גרם להרמת גבה של יותר מרוב אחד. לא יכלו לקרוא לי אברהם, יוסף או אליהו, כמו לאחיי? לשאת שם המקודש על ידיך היה יכול לחסוך ממני את תחושת ההתחזות (שמציפה אותי גם כך כל אימת שאני נכנס לבית כנסת) מפני ששמי היהודי אינו מוכר ככזה.

"זה לא כשר", היה פזמון חוזר בביתנו. אם כי קשה לומר ש"כשר" הייתה מילה השייכת לך בבלעדיות. בעיניי היא הייתה חלק מהצרפתית היהודית, כמו המילה "שבת" (שחגגנו בלי לקיים את מצוותיה) או "פסח". המילים הבודדות האלה נמנו עם הלקסיקון המשפחתי. רק מאוחר יותר התברר לי שהמילה "תפילה" מציינת "ספר תפילות" רק בקרב יהודי

אלזס. עבורי – עבורנו – היא הייתה אחד מהספרים הכחולים שבהם משלת בכיפה. היינו פותחים אותם, קוראים את התפילות והברכות במאמץ למעוד כמה שפחות, ובזאת מוכיחים שאנחנו גדולים, עוד מעט בר-מצווה. כשסגרנו את הספרים היה עלינו לנשק אותם: טקס משונה שעורר בנו חשק לחייך, אך גם קירב אותנו אלייך במחווה נטולת גשמיות של רגשות חיבה.

בבית הכנסת הלכנו לאיבוד בין פסוקיך, אבל נדרש מאתנו להשתדל לעקוב, וכאשר הצלחנו, פשטה בנו תחושה של חובה שמולאה. באחדים מהספרים הללו תורגמת לצרפתית, אבל אני מוכרח להודות שמילותייך לא היו מובנות יותר בשפת אמנו, כי לא ידענו לדבר אל אלוהים; ידענו להתפלל, כלומר לדקלם. ואילו התרגום, תחת שיבאר, היה לנו למכשול. הוא גזל מהמילים שלך את איכותן הקולית. היית מופרת לנו חרף מוזרותך, והמילים הצרפתיות, לא פעם מצועצעות רק הרחיקו אותך. מה בין "רחמים" ל-*miséricorde* ("הטיית חסד"), ובין "אלוהים" ל-*l'Éternel* ("הנצחי")?

בשימוש שעשינו בך, ההבנה הייתה בגדר מותרות. האם הוספנו להשתמש בך באופן יהודי גרידא מתוך מודעות לחשיבותם של הניתוח והפרשנות בהיסטוריה של היהדות? היינו יהודים – אנחנו יהודים הנתונים למשטר העקבה, ואת היא העקבה הזאת, בדומה לכתובות על המצבות של אבותיי בבתי העלמין של אלזס, אשר רבים מהם – זאת אני יודע – לא היו מסוגלים לקרוא אותן. סבא רבא שלי היה קצב במילון, והטנדר שלו עוטר בחזזיר. אבל בחנות שלו הייתה פינה כשרה. את היא הפינה הכשרה שלנו, גם אם אנחנו ממעטים מאוד לאכול את המוצרים שאת מציעה, הבלתי נגישים ופחות ערבים לחכנו המתבולל מאשר התרבות הצרפתית.

לא מזמן נתנה לי אמי ספר תורה קטן שמצאה בבית, באחת מקופסאות הקרטון שבעליית הגג. הוא מזכיר לי את הזיכרונות שקפא חושף בפני אביו, זיכרונות מהימים שבהם ליווה אותו לבית הכנסת: "וככה העברתי שם את השעות הרבות בפיהוקים ובנמנומים (שעמום כזה, כמדומני, לא נפל בחלקי אחר כך אלא בשיעורי הריקוד) והשתדלתי לשמוח ככל האפשר במעט הגיוונים שהיו שם, למשל, פתיחת ארון הקודש, שהזכירה לי תמיד את דוכני הקליעה, שגם שם, כשקלעו בול נפתחה דלת של תיבה, אלא ששם תמיד יצא מהתיבה משהו מעניין ואילו כאן יצאו שוב ושוב רק הבובות העתיקות חסרות הראשים." * קיבלתי את ספרון התורה הזה לפני ארבעים שנה, כמדומני, במסגרת מסורת אלזסית: "מתן המפה". הילד, מלווה באביו, עולה לתורה בשבת של יום הולדתו השלישי בעת סגירת ספרי התורה, ומעניק לבית הכנסת רצועה מבד החיתול שליפף אותו בברית המילה שלו. אני תוהה אם עד היום ישנה איפשהו בבית הכנסת הגדול של שטרסבורג רצועת בד ועליה השם המשוונה "ליימע", אשר רב או מוהל נבון נאלץ לבטאו בקול רם לפני שהכתים את פיסת הבד בדם.

ספר התורה הקטן, שאינו גדול מכף יד, מעיד על נוכחותך בחיי הרבה קודם לזיכרונותי הראשונים. יש בו משהו קיטשי ומכמיר לב בעת ובעונה אחת. מוטות "עץ חיים" (הצירים

* פרנץ קפקא, "מכתב אל האב", בתוך היונה שעל הגג: מכתב אל האב ועוד כתבים מן העיזבון, תרגמה: אילנה המרמן, עם עובד, 2007, עמ' 46.

שסביבם נגללים ספרי התורה העשויים קלף) עשויים פלסטיק אפור המזכיר את הפלסטיק של מכוניות הצעצוע או של בובות גיבורי העל של פעם. לא אתפלא לראות את הכתובת "made in Taiwan" מתנוססת עליהם. מעיל הקרטון מכוסה בנייר קטיפה כחול, ועל לוחות הברית המוזהבים והמחוקים למחצה רשומות עשר האותיות הראשונות שלך. הקלף הוא למעשה שורה של רצועות נייר בגובה חמישה-עשר סנטימטרים ובאורך מטר אחד, דבוקות זו לזו. את מגוללת בהן את הטקסט המקראי בשלמותו, מודפס בקפדנות יתרה בדומה לקליגרפיה של סופרי סת"ם, לרבות שם האל. בספרון התורה הטייוואני-אלוסי הזה יש משהו ממך. משהו מן התפל והמהותי. מן הארעי והתמידי.

3.

השנה, בפעם הראשונה, אני מלמד אותך לצד היידיש שאני מבקש להנחיל לתלמידים זה עשור. שבועיים אחרי תחילת הלימודים, ב־7 באוקטובר, הייתי עם ילדיי בבית הכנסת לרגל שמחת תורה. אחרי הקריאה בבראשית סיפר לנו הרב, מבוש במקצת, שענה בבוקר לשיחת טלפון מבתו, החיה בישראל, שכן ידע כי רק מקרה חירום יגרום לה לחלל את השבת. כך נודע לנו שדובריך נושאים כעת בגורל שדוברי אחותך הקטנה סבלו ממנו פעמים כה רבות במהלך המאה העשרים.

מאז הקהילה הקטנה שלנו, המתגוררת בשכונה עממית בפריז, דרוכה. את המתח עם האוכלוסייה הערבית אפשר לחתוך בסכין. לפני שבועיים אחזה פניקה בקהל בית הכנסת כאשר מכונית עצרה ליד הבניין וארבעה גברים יצאו ממנה, התעטפו בגלביות והוציאו מתא המטען תיבות גדולות. כולם התחילו לרוץ לעבר חניון תת־קרקעי בתקווה למצוא מחסה מתחת למכוניות, כאשר התברר שמדובר במוזיקאים שבאו לחגוג חתונה ב־פֶּרֶרִית. קהילת המאמינים כאן צנועה מכדי שהמשטרה תקצה שוטרים שיגנו עלינו, כמו בבתי הכנסת הגדולים. לפני 7 באוקטובר הפוליטיקאים הישראלים נהגו לקרוא ליהודי צרפת למצוא מקלט בישראל, הארץ היחידה שביכולתה להגן עליהם, כביכול, מפני האנטישמיות. היום ישראל היא שסובלת, חרף עליונותה הצבאית.

לעיתים קרובות אני משתאה לנוכח הפער הסמנטי המצוי בין אחדות ממילותייך שהשתרבו לתוך היידיש, לבין השימוש הרווח בהן. כך, למשל, "ביטחון" מציינ אצל אחותך הקטנה את האמונה השלמה באלוהים, בייחוד נוכח מצוקה, ואילו כך המילה מהדהדת את כוחות הביטחון, החמושים מכף רגל ועד ראש. בדומה לכך, "כוונה" מציינת בידיש את להט התפילה, בעוד שלאחרונה גיליתי, בפזמון "שיר לשלום" שניתחנו בכיתה, שבך המילה יכולה לציין בלשון רבים גם את החלק בכלי הירייה המשמש לכיוון הנשק למטרה (כוונת/כוונות).

בנאום שנשא בטקס שבו קיבל את פרס נובל, הגדיר יצחק בשביס זינגר את אחותך הקטנה כך: "היידיש היא שפה של גלות, בלי ארץ, בלי גבולות, שאינה נתמכת בידי שום ממשלה. זו שפה שאין בה מילים לכלי נשק ולשיטות מלחמה". כשהפך את היידיש לשפה העומדת חסרת אונים מול המלחמה, הגזים הסופר באותה נאיביות מדומה שבה הפליא לשלוט. האם בצעירותו לא תרגם לידיש את 'במערב אין כל חדש'? אף על פי כן

החולשה הזאת הייתה שרירה וקיימת, ואת זקפת אותה די והותר לחובת אחותך הצעירה. למען האמת, היא הייתה גם סוג של מורשת מוסרית. אל מול המבוי הסתום הנוכחי, אני מוצא את עצמי חולם שתאמצי לעצמך מעט מהרוח הגלותית המבוזה הזאת, או למצער שמילותייך, בשימושן הצבאי, ירוככו על ידי מאות השנים של שימוש רוחני בהן. הציעי לאחותך הקטנה לארח אותה בגופך, שהיא תהיה ה"דיבוק" שלך. אוראז, כמו בשירו של עמנואל הרומי, המוותה אולי שוב לא תהיה כל כך מרה.